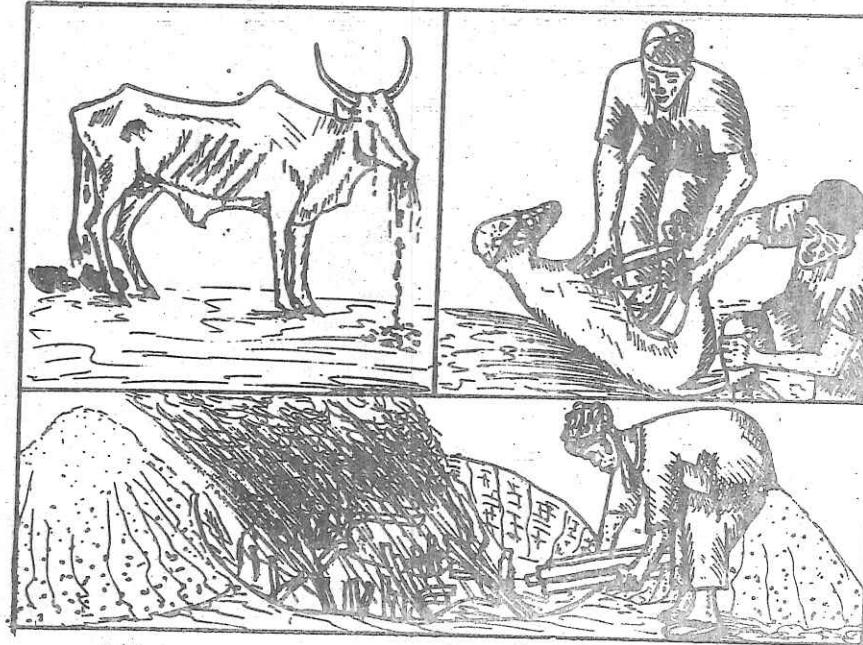

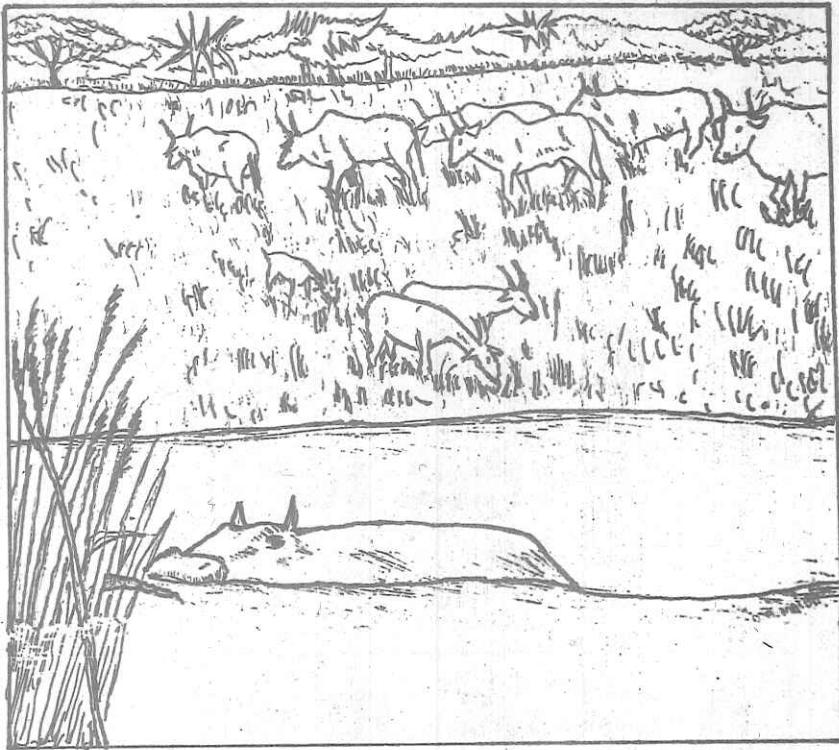
Bayray ka ni duuraa tonton

Adabba marayan

**Bayray ka ni
duuraa tonton**

Adabba marayan

Zaman jinawey Gaawa nda Tunbutu areežiyojey cindi ka anneema zama koogay mana bay ka duumi i ra jiiri waranka bisantey jine. Zaman boriyey din waate ir kurdogey g'ir wasa, ir jawdoo ga boobo a ga leebe, ir faarey hegaa mo g'ir wasa. Zamaney din ncirpoo ga kan, isaa haroo da ga huru nda woo kan ga kan bine se. Tuurijaa nda ganji hooga kabilia boobo goo ir ganjoo ra. Labey kan ir

g'i beeri ga kan, i ga ir muraadey feeri, burgoo nda isaa subu tanawey ga tee nda baayan hamisa, kaaray, baw, ayu, banja wey kul ga duu huna doo ir isaa nda ir isakanbey ra nda ir gaaniyawey ra. Hayey wey kan ir n'i filla kul sabbu se ir gandaa duuraa cindi ka borey wasa. Borey ga gandaa gomnoo juwal bila nda i ma gazayan ka joote a se. Woo ti daliloo kan se ngey hunaa, ngey bankaaraa nda hugu cinayan kul si mongu i se. Waatoo din borey bisa hō waney gaa-ham-baani.

Jiiri korowey koogaa n'ir gandaa alhaaloo kul barmay : ir jawdoo buu, ir faarey nda ir kurdogey kuma, ir tuurijnarjey kogu, ir bangey nda dayey here. Koogaa ti daliloo kañ se ganjoo borey jere gaabaa na isaa bandoo ti goro doo, nga sabbu se alfaydantey boona ganda waaney goraa. A na borey ladaboo hunday barmay laalo.

Sojo borey ma soobay ka koogaa tangam. I ga hima i ma waafaku ka hayey wey juwal henno :

- bangey nda dayey ;
- jawdoo kurdogey ;
- labey kañ i g'i fari ;
- jawdoo kanbeyanoo misaa ;
- isaa gundoo nda saajoo takahayey kañ goo nda nafaw ;

Kawyawey borey ga hima i ma gaabandi :

- ka marga goyyaŋ tee ;
- ka kondayyaŋ cin ;
- ka aruggayaŋ (dig) tee ;
- ka dumarayyaŋ daŋ ;

Gaawo nda Tunbutu laamawey borey jere gaaba alfari wala jawdikoyyaŋ no.

Adabba marayan goo goy jinawey ra kaŋ
Gaawo nda Tunbutu areežiyonjey borey g'i tee.

Adabba kabilawey kaŋ i g'i mara ti wey : haw,
feeji, molgo, hancin, yoo, farka, bari nda ciraw
(gorgo, cirawbi, tuzun). Nafawey kaŋ adabbaa ga
kaa nd'ey ti : ngey hamoo, ngey waawa, ngey jiyoo,
ngey kuuroo, ngey hinbiroo, ngey haaboo, ngey
hilley, ngey guurey (gorgo tondi). Borey ga yee ka
ngey gurunbey dan faarey ra, i g'i ka hina.

Amma nafaw boobo si hin ka duwandi
adabbaa ra kala a ma ŋaa nda woo kaŋ ga hima, kala
a ma safar ka boori.

.. Aaasida nunaa.

1.1. Adabbaa muraadey hunay fondaan ra

Adabba foo kul ga muraada :

- ŋaayan kaŋ g'a faaba de ka huna sanda ŋaayan
kaŋ si tonton nga tijaa ga, a g'a ganji a ma
faabu ;
- ŋaayan nafanta kaŋ ga tonton ijinaa ga hala
adabbaa ma duu ka beeri tanba : waa ma hun a
ra, borey ma hin k'a goyandi, nga hamoo ma
boori, a ma hay wala a ma guuri (gorgo tondi)
daŋ.

1.2. Adabbaa muraadey feeriyanoō

Hayey kaŋ ga kate adabbaa ma saajaw
ka boori :

- haroo,
- kurdogey suboo,
- subu dunbantey,
- adama-izey ŋaahayey subey nda doobey,
- ŋaahayey kaŋ adabbawey hunday ga kaa
nd'ey,
- loogawey kaŋ g'i nafa.

1.2.1. Adabbaa hanjanoo misaa

Nda boro na adabba hunanta foo tijaa zemna hala ce 100 kul war ma bay kañ zemna 75 wala 80 kul hari no. Nda haroo hinnaa binde kuma gaahamoo ra kul adabbaa nafao ga nakasi. Nda haroo hinnaa jaasa zemna 40 zemna 100 ra kul adabbaa ga buu. Woo se waati kul adabba ga hima ka duu hari henenant kañ g'a wasa. Woo binde ga sendi ir areežiyonjey ra zama kurdooboobo nda hari dogey ga mooru cere. Kaydiya waate hinne no hari ga faala adabbaa se. A ga yee ka duu hari subu tayaa ra. Subu kabilayan ga bara kañ ga gay i si kogu. Wey din do Tunbutu areežiyonjo surguborey nda nga laarabey ga doona ka ngey adabbawey ka koy.

Jiyaw waate adabbawey si hansa ka baa hari. Yoowey, molgey, feejey nda hanciney ga gay i si baa hari jiyaw waate. Nd'a gar i ga duu subu taya fooyaj sanda kanahotta, hondu moli.

Koroj waate no adabbawey ga hansa ka muraada hari boobo kañ ga huru woo kañ konnoo g'a kaa gaahamey ra dogoo ra, kañ ga subu kogaa kañ i g'a ñaa lundandi gundey ra.

Hari adadey kañ ga wasa adabba kabilia foo ku se zaari ra ti wey :

- liitar 35 ka koy 40 haw foo se kañ jee,
- liitar 50 ka koy 60 yoo foo se kañ jee,
- liitar 10 ka koy 15 feeji wala hancin se,
- liitar 30 ka koy 35 farka se.

Hari adadoo kañ ga wasa adabba beeroo se emnari taacantoo no ikaccaa ga muraad'a.

Kurdogey moora sabbu se ir areežiyonjey borey ga doona ka :

- hawey hajandi zaari hinka ka kaa zaari hinka,
- yoowey hajandi zaari guu nda cere game,
- feejey nda molgey hajandi zaari hinza nda cere game,
- hanciney hajandi zaari hinka ka kaa zaari hinka,
- farkey hajandi zaari hinka ka kaa zaari hinka,
- gorgey hajandi zaari kul.

A ga boori :

- adabbawey kañ fara masi hari hanj hala i m hunanzam,

- adabba kaj nansa ka jew masi hari haj cee foo
hala jewoo ma hun,
- adabba kaj hansa ka heray masi hari haj hala
a ma ñaa,
- adabbawey masi hari haj zaaroo waati konney
ra,
- nda adabbawey na hari haj ka ben i ma kur
jina i ma koy hugey do,
- adabba kaj na hari haj ma hunanzam jina
boro m'a goyandi,
- adabbawey masi hari ziiba haj, sanda bangu
hari kaj botogu wala day-ize zillantey haroo.

1.2.2. Alaada kurdogey

Alaada kurdogey ra ir adabbaa ga duu
nga hunaa jere gaabaa. Jiiroo waatey nda hari dogey
alhaaloo bande adabbaa ñandoo goo :

- Kaydiya waate :

Taka hinka nda adabbaa ñando ga tee :

- gana-ka-zunbuyanoo nongey ra
kaj goo nda subu nda hari nda
looga,
- kurdogey kaj ga borey tuuja
dogey wanga ñandoo.

Jiyaw waate :

Kurdogey ḥandoo alhaaloo goo adabba abilawey bande (feeji nda molgo wala yoo), a ga ee ka bara kurdogey alhaaloo bande, sanda azawad da tamasna takaa kañ waati kul ngey kurdogey ga rzi jiyaw waate. Nongey wey ra adabbawey mma oy kur i ga yeekate ka hanj hari follokey ga.

Koroñ waate :

Adabbaa ga kur hondoo ra a ga yee ka isaa iboo ḥaa. Taka foo nda adabba koyey ga hin ka uryanoo misaa boriyandi :

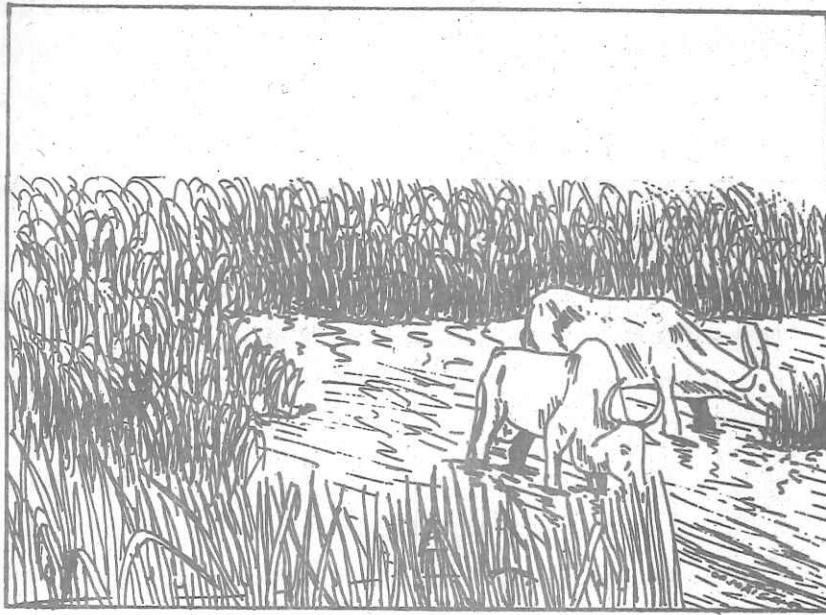
- i ma kondayyanj tee koyrawey ra kañ ngey hunday m'i juwal,
- i ma waafaku ka koyrawey boñkoyney nda ngey konseyey wala alwakiley kañ ga huuja nda duuraa faaba ka kurdogey misaa hansa,
- i ma gaabandi jiiri kul adabbawey ma zemna kurdogey, hari dogey gamey ra nda fonda,
- ngey alwakiley ma waafaku ka cere noo alhabar kuryanoo fonda ra.
- i ma gaabandi ka kurdogey barmay harey kañ ga duumi manay ga. Woo binde ti haya kañ adabba koyey si a tee. Nga yalaayanoo ti

sabbu kañ se i ga diray kuku waazibandi ngey adabbawey ga waati kañ haroo misaa sendi ngey nda adabbawey kul se. Waati din binde ga gar alfayda sii adabba kaccey ra, a sii wey ra kañ ga kun, a sii izeeney ra. A ga yee ka gar laboo cire harey kuma gumo.

Kurdogey kañ ga bangey nda dayey wanga misaa ga catteyan waazibandi borey nda cere game.

Borey ga hima :

- i ma hirri kayandi nongey se kañ ga i waafaku adabbawey ma kur,
- i ma nongey din affoo kul zemna ka farrey kul bay kañ ra kuryan ga hima ka tee waati ka kaa waati,
- i ma nongey cebe kañ ra kurkey ga zunbu,
- i ma fondawey kayandi kañ ga koy harey do, batukawayan ma tee adabbaa se.

1.2.3. Subey kañ ga dunbandi ka jisa adabbaa se

Subu jinaa kañ g'ir goo ti burgoo zama nga no borey ga hansa k'a dunbu k'a jisi adabbaa se. Zaman korowey wey isaborey kañ goo nda adabba huru ka burgoo duma za dii kañ isaa kurdogey goo ma kuma.

Borey ga duu kundoo ra mansi, i ga duu burgoo ra hori, amma adabbawey no ma booboo k'a ka huna. Adabbawey ga hin ka burgoo ñaa dogoo ra, i ga woo ñaa kañ dunba ka jisa.

a. Burgoo fariyanoo

Burgoo ga tee nga bon se isawey kanbey ga, a ga tee gaaniyawey nda tibey ra, a ga tee barey ra. Burgoo si boori kala labu diini dogey ra, a ga yee ka baa hari booboo koyne. Nda boro ga baa m'a zayandi ni ga hin ka izoo say, ni ga hin k'a fiji guusu izeyan ra, ni ga hin k'a tilam.

Boro ga hin ka kundu tayaa mo taama laboo ra.

Burgu kabilia hinza ma bayrandi :

- burgu kundu kaaraa kañ si kan, nga kundoo ga kon nda kunahere. A si booboo ka zay kala nongu gurantey ra kañ ga ti labu diini bandankariya.

Haroo kañ ra a ga tee guusaa ga hin ka too santimeetar 70 wala meetar 1 nda jere zaati. Nda nga linjey nda nga kundu korbaa kogu ka ben kul a ga buu.

- burgu kundu ciray sasawanta kaanaa kañ goo nda baali. Labu diini ra a ga boori. A ga hin ka gay hari ra kañ guusaa ga too hala meetar 3.
- burgu ciray kundu warga kaanaa kañ goo nda baali. A ga hansa ka baa labu diini nda hari guusa : meetar 4 wala 5.

➤ Takaa kañ nda dumayanoo ga tee :

Boro mma burgu kabilaa kañ n'ga baa
m'a duma horoo ceeci. Horoo si saya kul kala ncirpi
kañyan banda ga.

- boro ga hin ka horoo say yaada wala m'a šate-
šate. Hori kilo 15 ma too ekitar foo. Iboriya ti
laboo ma beeri.
- boro ga hin ka horoo fiji guusu izeyaj ra kañ
gamey ra santimeetar 70 wala meetar foo goo.
- boro ga hin ka teeyaj tee a se jina ma kaa k'a
duma. Hori kilo 5 tee no ma wasa ekitar foo
se.
- kundu korbaa dobey mo ga hin ka zay ka ti
burgu.

➤ Teewaa

Haroo huruyanoo no boro g'a laasaabu ka
teewaa sintin. Sanda awiril buuyanoo ka kaa žuwej
buuyanoo. Labu kaana ra a ga huru hari jese ga.
Laboo mma beeri jina fangaley ma tee. Fangal foo
kuuyanoo ti meetar 2, nga hayyano ti meetar 1. Labo
ma kani ka boori fangaley gundey ra.

Nda boro ga baa a ma zay ka boori kul ni mma
horoo dañ guusu-iżeyaj ra kañ santimeetar 20 wala
25 g'i fay. Guusu-ize foo kul hori ize 5 hala 8 ga hin
ka huru a ra. Dawtaasi nda boro ga guisu-izey too
jina m'a hajandi. A ma gar fangaley haj ka boori
cee foo wala ihinka.

Jirbi 4 wala 5 banda ga horoo ga sintin ka zay.

➤ Teewaa kanbeyanoo

War ma gaabandi ka teewaa lakkal waati kul.
Alaasar baana ka huru almaari ra kul a ma haj. Zaari
kul fangal foo ga hima ka duu hari liitar 30 dimma.

➤ Tilamo

Hinna kul kañ burgoo too ra a ga tilam zama
dibu foo kul ga hin ka zay ka ti kore foo. Kundoo
kañ war g'a tilam ga hin ka bara nda dibu booboo
wala a ma bara nda dibu folloku nd'a gar haroo kañ
ga ti huru a cire si guusu.

Santimeetar 70 meetar foo ma bara korey nda
cere game. Woo ra nda haroo kogu burgoo ga hin ka
kani laboo ra bila a ma cere ton. Woo ra dobey kul
ga hin ka ganje tee. Burgoo ga hin ka koy beene
menne doo ra wala a gar zaari kul santimeetar 5 ga
tonton haroo guusaa ga. Teewaa hunday ra a mma
daaru ka tonton ; woo se dibu foo kul ga linji tee
laboo ra.

Ninyan si burgu ganji a ma firzi, dobey ga
bagu zama kul hinna hari goo.

Nda boro ga burgu dunbu haroo ra a ga hima ma santimeetar 10 nañ haroo se beene. Nda boro g'a dunbu teewaa ra ma santimeetar 5 nañ dobu jinaa se beene.

Burgu ga hin ka tilam hari koogay ceebandoo ra a ma zay, amma kala a ma gar laboo ga tay waati kul.

► Boro hegaa

Hii nda a ga tee. Bundu nda borey ga jeeney kar hala hori izey ma duu ka kaj taaraa boj kaj ga yenda hiyoo ra.

► Burgoo juwalyanoo nda nga nafaa

Za hanoo burgu dogey cindi ka juvalandi. Waati din borey ga waafaku ka burgoo juwal henna nda taka kaj ra adama-izey nda adabbawey kul ga duu nga nafaa, amma za koogaa kaa alhaley barmay burgoo misaa ra zama burgoo hunday kuma, borey mo mana yee ka hegu ka jine tee nga juwaloo se.

Fondawey ti wey kaj ga hima ka koy :

- adabbawey ma burgoo nja dogoo ra, i m'a taama nda haroo kogu hala a too santimeetar 5 ka koy santimeetar 10 guusay,
- war masi nañ adabbawey ma boobo burgoo boj,
- burgoo si dunbandi kala nd'a cindi waati kaj a goo nda santimeetar 15 haroo boj nda boro ga baa burgu taamanta ma linji tee ka boori, woo kaj cindi dunbaroo banda ga si hima ka yee santimeetar 50 se banda.

Dummiyoo suubayanoo waate war ma hawgay war masi burgoo izey nda subu tana fooyan izey himandi (hayga, babata, horihori).

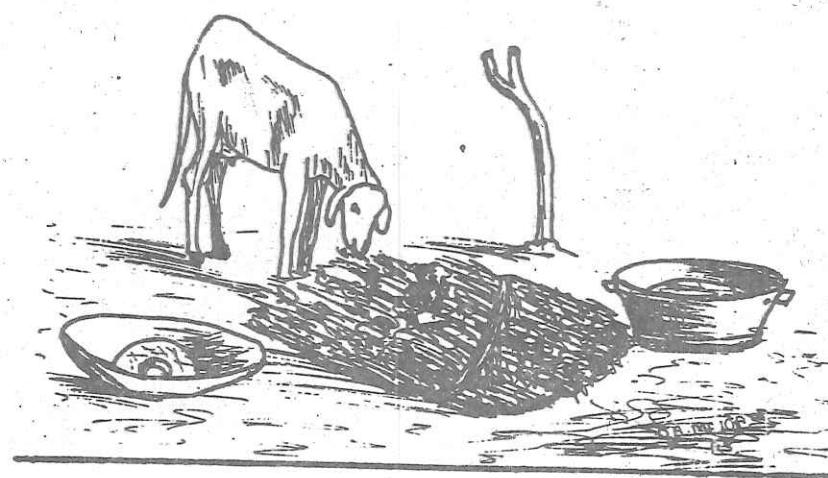
Hondoo borey kaj ga moora isaa ga hin ka jine tee subu kabilia fooyan se, sanda fiyaw, yoo subu, gansi, takabar wala woo kaj se surguborey ga nee tašara nda haya kaj ga hima nd'ey.

1.2.4. Nafaa kañ ga fatta jawdo nda faarey fonaa here

Kurdogey nakasiyanoo ka kate jawdikoyey ma ngey lakkaley yeeti nafawey wey se kañ ga fatta jawdoo nda faarey fonaa ra :

- hayey kañ ga cindi hegaa banda ga ; doobey nda subey,
- adabbawey ḥaahayaa kañ ti haabu-ize wala maatiga zanbu.

Ḩaahayey wey kul si hun kala Maali areežiyon tana fooyan ra. Miyey ga sendi. I si nondi adabbawey se kala korsol zaman ra wala adabbawey se kañ ra alfayda hun nda wey kañ too hayyan. Wey banda ga, cirawey kañ borey g'i biiri ga hin ka duu hayey kañ waayakey g'i fur.

1.2.5. Nafaw si duwandi kala labey kañ ra dawciri goo nda ciiri laamudu ra

Wey binde ga wasa nda war na anniya tee ka i no adabbawey se hala ngey laamoo ma hun. Amma kala a ma gar i ga duu hari nda subu boobo. Annasaarawey looga tondoo si nondi kala dawciri nda ciiri janay ra. Looga kul janay ra war ga hin ka adabbawey noo biri durante handey wey waate : žanwiye, me, sektanburu.

2. Adabbaa gaa-ham-baanoo

Waa, ham, goyandiyan, wey kul si duwandi adabba ra kala nd'a ga ɳaa ka kungu, a goo nda gaa-ham-baani.

Adaabbawey gaa-ham-baanoo duumiyanoo si yahadar kala nd'a gar koyey ga haya bay ngey wircey fondaar, i ga dabarey bay kaj ga wircey ganji, i ga takaa bay kaj nda i ga hima ka hunandi.

2.1. Adabbaa wircey

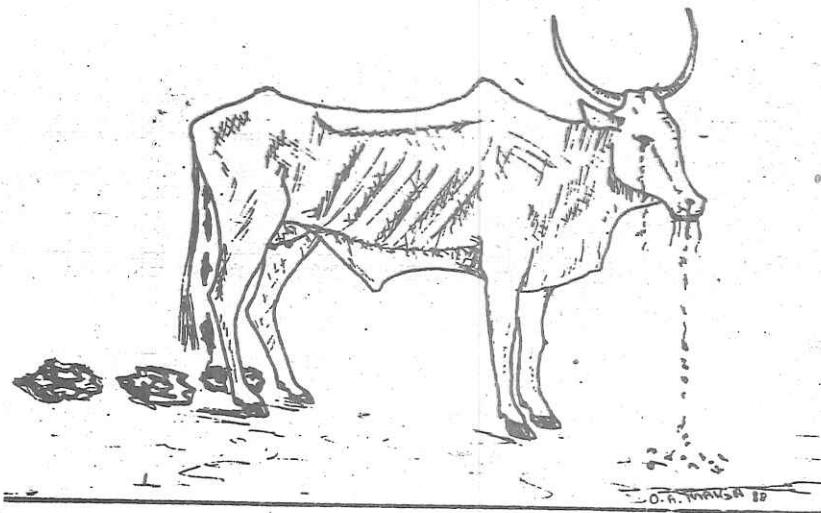
Wircey kaj ga hin ka adabba dii ga booboo, ngey ti :

- wirci berantey kaj se mikorobey ga ti dalil. Takawey kaj nda wircey ga adabba dii mana ti kala.

- adabbaa ma subu ɳaa kaj ra dori izey goo (mikorobey)
- adabba kaj ga saabu nda wircikoynoo ma tuusu cere ga.

- wircey kaj se parazitey ga ti dalil. hamney nda nooney wala haya kaj ga hima nd'ey no ma tee i se dalil. Parazitey kaj goo haroo wala suboo ra mo ga hin ka tee i se dalil.

wirci berantey kaj se mikorobey ga ti dalil hundikoyni kaccilillu fooyaj kaj se i ga nee mikorobu no ma kaa nd'ey. Boro kul si hin ka dii mikorobey kala nda a na i guna maršin taka fooyaj ra kaj se i ga nee mikorosukopu. Wirci foo kul goo nda nga mikoroboo.

□ Hawey maššaa

Adabba nda ganji hoogaw kabilawey kaj maššaa g'i dii ti wey : feeji, hancin, jeeri, bura.

Takaa woo nda a ga bere :

- adabba wircikoynoo ma tuusa woo ga kaj ga saabu,
- adabba wircikoynoo hanjeroo,
- jinay wala haya tana kaj tuusa adabba wircikoynoo ga,
- adabba wircikoynoo hamoo nda nga gunde kuna hayey.

Waala a goo nda baani nbirja ga hin ka maššaa noo adabba se. Maššaa sii nda safari. Amma bora ga hin ka dorey safar kaj ga kaa a bande. Cufuyanoo maššaa sabbu se ga waazibi adabba koy kul ga. Alman mariyey (feeji, molgo, hancin), ga cufu hawey takaa nda safari follokaa.

□ Hawey takusaa

Wirci no kaj ga tar ka bere amma a si adabba wii. Nda a na adabba dii kul nusuyaŋ no ma fatta miyoo nda fafey ga, wala kobsey ga. A ga adabbawey kaj borey g'i kanbe kul dii, a ga hoogawey dii (tarkunday) a ga boro da dii.

Takaa kaj nda a ga bere :

- adabba wircikoynoo nda woo kaj ga saabu ma tuusa cere ga.
- wey mo g'a bere : safari jinawey, borey kaj g'a safar, cirawey

Safaraa

Safari sii kaj ga a gaaray amma boro ga hin ka safari dan nusey ga hala ngey hunday ma duu baani. Safari ma huru adabbaa kobsey ga hala han kaj a mana yee ka sinbar.

□ Bidoo

Wirci beranta no kaj mikorobey no ma kaa nd'a. Adabbaa kaj a na dii kul zaŋayyan no ma fatta kuuro, miyoo nda niinoo ga.

Adabba kabilawey kaj a g'i dii ti wey : haw, hancin nda yoo, amma a ga hin ka feeji mo dii.

Bidoo bereyano

Takawey nda bidoo ga bere :

- adabba wircikoynoo ma tuusa woo ga kaj ga saabu,
- jinawey nda haya tanawey kaj ga nga mikorobey huru ma tuusa adabbaa ga kaj ga saabu.

Safaraa

War ma gaabandi ka takawey tee kaj ga wircey ganji i ma adabbawey dii, adabbawey ma hunnazam. Boro ga hin ka adabbawey noo safaroo kaj se i ga nee teeramisin, waani-waani feejey.

Safaroo kaj nda i ga cufu bido se ga bara amma Maali si a tee. Alaada safariyan ga bara kaj ga baa feeji nda hancin se. Gonburey kaj ga tee zaŋawey ga no boro g'i kaa, k'i kogandi jina m'i dur k'i ti hamni. Hamnoo din ra boro ga karji wala sana sufa k'a ka almaanoo cufu haŋaa ra. Nda cufu dogo huru ka almaanoo dor kul cufuyanoo boori. Woo din banda ga boro mmä haŋaa follokaa deenoo dunbu.

□ Kunboo

Wirci no kañ ga tar ka bere.

Adabbawey nda ganji hoogawey kañ a g'i dii ti
wey : haw, jeeri, suway nda kooba.

Nga bereyano

- adabba kañ ga a goo hunsaryanoo g'a bere
woo ga kañ ga man á. Woo se war ga
hima ka gaabandi adabba kañ ga a goo
masi huru war waney ra zama a ga sendi
adabba kañ ga kunbu goo ma duu baani;
- a mana waazibi boro ma ceeci ka kunbu
safar. Adabba kañ kunbu na wii hamoo ga
hin ka njandi-amma war masi too
gundekuna hayey do. War m'i fiji.
- Hanciney kunboo
Hancin no a ga booboo k'a dii, amma ce
foo-fooyan a ga hin ka feeji mo dii.

Takaa kañ nda hawey kunboo ga bere da nda
iga da ga bere. Hancinoo kañ a na wii hamoo ga hin
ka njandi amma gundekuna hayey ma fija.

Nga cufu safaroo ga bara amma Maali si a hansa.

□ Kuri yeya

Wirci no kañ ga adabba dii nda takaa
taaci :

- Woo kañ ga kate fuusuyañ ma tee
adabbaa morkollaa cire, wala tetefewey bojey
here wala jiigaley ra.
- Woo kañ ga adabbaa dii nda kunbey,
waani-waani alman mariyey nda yoowey.
Adabba kañ g'a goo ga kotokoto a ga hungusi,
hilloo g'a maray.
- Woo kañ ga adabbaa dii nda gundoo, a
ga kate adabbaa gaahamoo ga hansa ka koron,
gundoo ga hansa ka zuru, a ga nom tanba. Nga
nda ijinaw hinkaa kul ga hin ka marga adabba
follokaa ga.

- Woo kaŋ ga adabbaa ka fiti. Boro si dii nga tammaasa kul adabbaa ga amma nda a buu boro ga dii kaŋ kuroo ga bibi, a ga tar ti firciti (baka).

Kuri kabela taacaa woo kul ga hin ka marga adabba folloku ga.

Adabbawey kaŋ a g'i dii ti wey : haw, feeji, hancin, yoo. A ga hoogawey mo dii.

Gorgey wanoo mma nusu tee i se sunfaa ga, a ga yee ka gundey zurandi.

Safarey kaŋ ga baa kuri yeynaa se ti antibiyotikey nda sulfamidey. I ma nondi adabbaa se nda baayan. Cufuyanoo ka baa konpirimewey.

□ Funsoo

Dori laalo no kaŋ ga funsu tee adabbaa hamoo ra. Adabbaa kaŋ a ga booboo k'a dii ti : haw, feeji, hancin, yoo ; banya mo ga hin ka duu a.

□ Adabbaa ga hin k'a gon subu taya bande wala subu dunbanta ra. Doroo ga hin ka huru kuroo ra nda haya kaŋ ga a goo n'a hay.

□ Nga safao ti antibiyotik booboo ma nondi adabbaa kaŋ a n'a dii se.

□ **Wircey kaj se annasaarawey ga nee zoono**

Wirciyen no kaj adabbawey nda borey kul g'i cere cere ga.

a. Kuri konnaa (sar)

Kuri konnaa ga tar ka adabbaa kaj a na dii wii, a ga tar ka bere. Adabbaa kuroo kul no a g'a hasara doo foo wala a ma nongu dorandi kaj ma wircoo say gaahamoo kul ra.

* Kabilawey kaj a g'i dii ti : haw, feeji, hancin, yoo, hoogaw, banja. A ga boro mo dii.

* Mikoroboo ga hin ka gonandi subey bande, a ga hin ka huru kuroo ra nda haya na hay. Mikoroboo ga hin ka bara haroo hunday ra kaj adabba g'a (hari laala) hanj.

* Antibiyotikey kul g'a safar, waani-waani penisilinoo. Nda safaryanoo tar ka tee nda baayan kul adabbaa ga hin ka duu baani.

* War ma gaabandi nda fitiyan tee adabbaa jindoo masi hun, a masi canse, a masi foora hala nga buuyanoo daliloo ma bayrandi.

* Nongey kaj ra sorfa tee war masi naanay kuurey nda ham kogey nda a gar war si ngey takaa bay.

* War ma gaabandi ka adabbawey kaj kuri n'i wii bukawey, fici.

* War ma moora nongey kaj ra wircoo bangay.

* War ma moora bangey nda dayey nda a gar adabba kaj kuri n'a wii lasal kaj i ra.

Hayey kaj ga wircey wey fay : kuri yeynaa, kuri konnaa nda funsoo

Wircey	Wircey Alhaaley	
Kuri yeynaa	Za adabbaa mana buu Tay no ma tee adabbaa bokolkoloo ra. A ga sendi, a ga yey, a si a maray.	nga buuyanoo banda ga Handu gogoriya kaj ga tee tayoo ra goo nda hari kaj ga hima leemur. Daamaloo ga boori.
Kuri konnaa	Tayoo ga sendi, a ga adabbaa maray, a ga koronj.	Tayoo handu gogoriyya ga bibi, daamaloo ga funsu, kuroo ga bibi a si baka tee.
Funsoo	Funsu konnaa ga tee basoo ra, Funsoo ga ban, a ga zollo-zollo.	Hamoo hina, hew goo a ra, funsoo hamoo goo nda hew, daamaloo ga boori.

• Gandii

Wirci beranta no kaj ga hin ka gay hala a ga adabba wii.

- Nga bereyanoo

Nga mikoroboo ga huru ḥaa haya bande, a ga huru hanjaya bande, a ga hin ka huru hewoo bande kañ boro g'a hunsar.

- Nga safaryanoo

Boro kañ a n'a dii ga hin ka safar. Adabbaa safaryanoo ga sendi, a ga hin ka goro a si duu baani, nga almušakkey da ga booboo. Woo se boro ma hunanzam ka baa.

Wircoo ga hin ka adabba dii nda gandey, nda teeloo, nda nga toosi dogoo, nda fafaa. Wey kul ra a ga waazibi koyoo ga a ma alhukumoo alhabaaray. Adabba koy ga hima a ma, witirinerey wala alhukum tana kañ ga man á alhabaaray nd'a dii :

- nga hawoo wala nga almanotanaa ga handu gogoriyayañ kañ sintin ka zay,
- tayyañ kañ tee nga haylaa (muuši) wala nga hansoo kuuroo cire,
- zaŋayyañ kañ tee hala i bangay nga gorga birey ga.

Adama-izey ma gaabandi i masi adabba wala gorgo kañ wircoo duu a hamoo ḥaa, i masi alman wircikoyno waawaa hañ, i masi yadda hansi wala hayla kañ wirci n'a dii ma man nga.

Haya kañ hun adabba wircikoynoo ra (haykubu, toosi, leesi, waa, kuri) kul war m'i hibi war ga. Jina war m'a ton.

- **Wircoo kañ ga adabbawey ka zama**

Adabbawey wala ganji hoogey kañ ga subu ḥaa no a g'i dii. A ga bere tanba, a ga cahā adabba ga amma boro si dii nga alhal kul nda ni na adabbaa zaati guna.

Hayey kañ g'a bayrandi borey se ti zamayan booboo kañ ga tee adabbawey se, nda haykubey kañ si kañ, nda dobey kañ ga hari tee, i g'i maray kangey here, nda birey kañ g'a dor nongu-nonguyañ ra. Wircoo mikoroboo ga hin ka huru nda boro miyoo wala kuuroo.

- **Antibiyotikey ga hin ka adama-izey wanoo safar.**

- Nda wircoo huru adabba ra boro ma gaabandi masi too ngey haykuboo do, ngey toosoo, ngey maaniyoo wala ngey waawaa do.

- Boro masi adabba goyandi kañ tafeeda wala
woo kañ arutarawey gay i g'a dor.
- Yaaru kañ cindi kuru wircikoyni ra masi war
adabba woyoo tirjandi.
- War ma adabbawey kañ a n'i dii kul wii, war
m'i ton.
Iboriyaa ti war ma adabba kaccey (kañ mana
baaliki) kul canse.

□ **Zarwalo**

Adama-izey nda adabbawey nda cirawey kul
njey nda a g'i dii hala i ma goro i si hin ka juuti.
irci senda no kañ ga tar ka bere, a ga tar ka wiya.

□ Nga bereyanoo

A ga huru nda folgu kañ tee kuuroo ra,

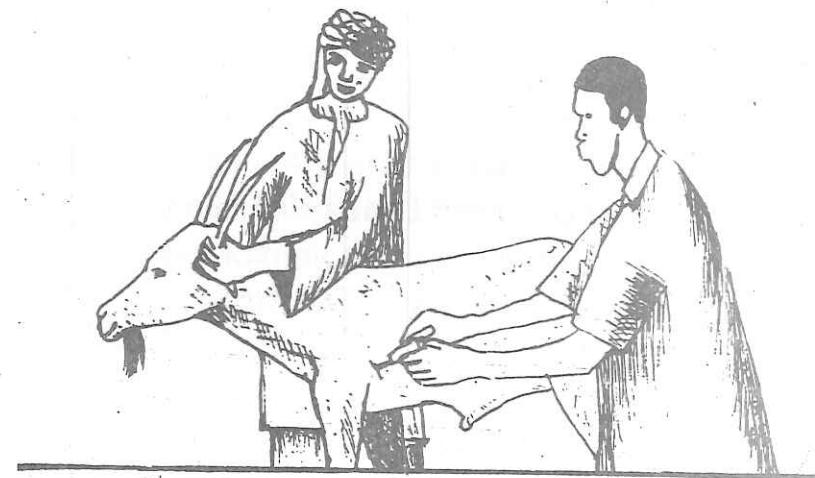
- adabba kañ ga a goo namayanoo
- nda adabba kañ ga a goo na boro logu,
waani-waani nongu kañ guuru.

□ Zarwaloo tammasawey

- hundikoyni kañ ga a goo tabiya kul mma
barmay,
- hundikoynoo mma hima hollokum kañ ga
haabu a ga gum nga tanaa boñ,

- waati fooyer a mma yay sabay a ga bam,
- haya kañ a duu a kul a ga taasi k'a gon,
- nga sennoo wala nga heenoo ga barmay,
- hundikoynoo ga konna haya kul kañ ga hima
hari,
- cewey here ga goro i si hin ka juuti,
- nga ganda here warkandoo ga kañ (miyoo ga
hay),
- nga mee haroo ga dandi, a ga booboo,

A ga hansa ka boona namayan, hundikoynoo
gaahamoo kul ma taraku hala a ma buu. Zarwal
dumi hinka bara :

- Woo kaŋ ga adabbaa wala bora himandi hollokom hala a ga gum haya kaŋ goo a jine kul boŋ. Zaari 2 wala 5 no a g'i tee.
- Woo kaŋ g'a ka taraku, a g'a ganji juutiyān. A ga too jirbi 5 hala 10.

Safari kul si zarwaloo se nda a nin hundikoynoo hamoo ra.

Adabbawey kaŋ ga ham ŋaa, sanda hayla nda hansi hinne no canse ga zarwaloo ganji a ma duu ey.

Boro kaŋ adabba zarwalkoyni na jama ga hima a ma dii lotokoroo tanba.

Nda war na adabba sika nda zarwal kul war ma ceeći k'a daabu hala war ma duu k'a laasaabu jirbi 15 nda cere game.

Nda adabba zarwalkoyni na adabba ham ŋaakaw (hansi, hayla, nzojo, koro) jama kul war ma woo kaŋ namandi hunday wii nd'a gar a mana canse.

Nd'a gar subu ŋaakaw ti adabbaa kaŋ namandi kul war ga hin k'a ŋaa hala de namandoo mana bisa jirbi 5. Nongu kul kaŋ ga adabba na zanka jama a ga hima war ma zankaa. Kaa safar tanba ba war si adabbaa sika nda zarwalyan.

War ma baalikoo safar tanba nd'a gar a namandi kunturoo se beene wala linjey ben dogey ga (kangey nda cee-izey). Nda gaahamoo nongu tanaa no war ga hin ka suuri hala jirbi 15 hala war ma duu ka bay wala adabbaa kaŋ na jama ga zarwal. Amma jirbi 15 nda cere game nda war dii kaŋ adabba zarwalkoyni no, wala nd'a gar adabbaa buu kul war ma bora safar. Nda jirbi 15 bisa war dii haya kul mana duu adabbaa kaŋ jama, kul war masi boraa safar.

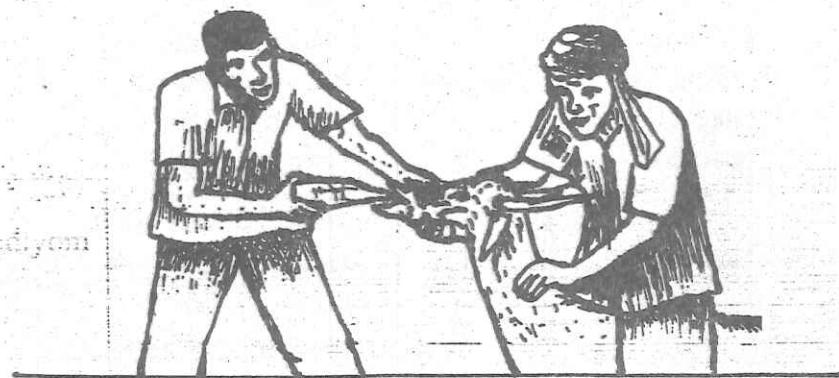
- **Wircey kañ parazitey ga kaa nd'ey**

Hudikoyni kaccuyañ ti parazitey kañ ga huna adabbaa hamoo ra, wala kuuroo ra, wala gunde kuna hayey rā. I ga adabbaa kañ ra i goo wircandi. Parazitey ga ti wircey wey kul se dalil : kursa, tasa nda gande dori fooyañ kañ se annasaarawey ga nee boronkopenemoni. Adabba kabilawey kul parazitey wircey ga hin k'i dii.

Parazitey wirciyan alhaaaley

Wircey	Nongey kañ ra i ga bara	Nongey tammasawey	Safarey .
kursaa	kuuroo ra	Kaajiyen, kuuroo ga ton-ton, a g'a Kaaji, a ga karaw	porisigam estaafos kaligam
gande wircey kañ nooney ga kaa nd'ey		niisi kaarayyan ga hun niinoo ra, a ga kotokoto senda nda boro na gandey here naagu, a ga nom	estoronmisol tibenzol
Teeli doroo kañ se annasaaraw ey ga nee estorogiloz	teeloo kañ miyoo nda borkotoo game, borkotoo, teeley	gundezur, jomyan, leesoo ga hima jii, a ga kaaray, a ga hari, a ga pakupaku.	panakur

isa wala tasa	tasaa ra	gundoo ga warga gundezur, jomyan	disitosink
wircey kañ se annasaarawey ga nee ostodoz	teeley ra	nooni warga dunbuyan leesoo ra, waani-waani hanoso wonoo adabbaa ga nom.	teeniyamid mikolozamid
yayney	kuroo ra	nusu ize cirayyan g tee moyey ga, tayyan ga tee gandey here, banda heroo si hin ka nuuti, a ga nom.	tiripamidiyon berenil
kuri dorey kañ se annasaara- wey ga nee piropalasmoz	kuroo ra	toosoo ga bibi moyey ga woole, a ga nom	beremil
teeli wircey kañ se annasaara- wey ga nee koksiroz	teeley ra	a ga kuri sorro de, hari ga hun gaahamoo ra, a ga nom.	anporol niwaakin
kuri doroo kañ se annasaarawey ga nee espirosetoz	kuroo ra	a ga dusungum, sorraa ga firzi, gani goo hinbiroo ra, juutiyan ga sendi a ga	peeniselin

- Bisaa noonoo

Nooni no kaj Tunbutu alfajjaa ga a hay bisawey boj. Nda yoowey nda hanciney kaj ga kun na naa kul i ga zama. Annasaarawey sii nda a se safari.

Amma i ga war yaamar nda :

- war ma moora nongey kaj ra a goo,
- war ma waafaku ka nooney kajandi k'i kaa tuurey boj jina war m'i wii.
- war ma tunbutu alfajjey hunday wii.

- Wircey kaj ga duwandi naahayey bande

Hayayan ga bara adabbawey naahayey ra kaj ga hin ka kate i ga wirci nda i boobo wala nda i kuma. Loogawey nda witaaminey goo hayey din r adabba se.

Kabila kul wircey kaj g'ir goo ga hin k'a jii.

Naahayey bande wirci foo fooyan alhaaley

Wircey	Wircey daliley	wircey tammasawey	Nongey kaj nda i ga adabba dii	Safarey
Wircoo kaj se annasaarawey ga nee zeroftalmi	Witaamin A janay	gaddanawtaray	moyey	subu taya
diisaw taray wircoo	Witaamin D janay	a si beeri, tayyaj ga fatta a ga	birey	hamiisa wala adabba biri hamni
wircoo kaj see laarabey ga nee mubereyka	loogo janay	a ga cindi ka kani hala a ma buu.	birey	biri hamni, annasaara looga, ciiri laamudu

Haya fooyan kaj se annasaarawey ga nee nitarat nda nitirit ga hin ka bara harey ra kaj ga hun laboo cire. Nda war bay woo ga kul war masi war adabbawey hajandi i ga.

- Misey kaj ga ti adabbaa wircey se jejebu adabbakoyey boj dabarey

Nda wirci huru adabbaa ra borey hunday ga hin ka dabariyan tee kaj ga wircoo ganji a ma hasaraw tee koyne, woo ti bila safariyan, bila cufuyan. Ir ma dabarey guna nda affoo-foo.

a. Wircoo bayraa

Adabbakoyey mma wircoo tammaasawey laasaabu ka duu ka wircoo bay, wala i ma adabbaa fooru ka duu ka wircoo bay. Nda i si naanay ngey boj i ga hin ka ihinkaa kul tee.

b. Adabba wircikoyney bayraa

Nda adabba koyey na wircoo bay adabba foo ga i ga hima ka adabbawey kul laasaabu hala i ma duu ka wey kul bay kañ ga wircoo goo.

c. Wircikoyney fayyanoo ka hun kurey ra

A ga waazibi war ma adabbawey kañ wirci kul fay k'i kaa kuroo ra. Wey kañ ga saabu kul ma canse. War masi yadda ba haya kañ man iwircikoyney ma too wey kañ ga saabu do.

d. Kaarantoo

Adabbawey kañ wircoo n'i maray nda wey kañ ga wircoo goo, amma a mana haya hasara i se kul ma marga doo foo ngey hinne hala jirbiyan. Woo se i ga nee kaarantoo. Kaarantoo jirbey hinnaa sii kala wircey kabilawey bande. A ga zuru jirbi 15 nda jirbi 40 game wircikoyni koraa banda ga.

e. Adabba wircikoyney wiyanoo

Adabbawey kañ wirci kul no boro g'i wii jina ma i ton. Woo ra ngey mikoroboo si bere itanayan ga.

f. Mikorobey wiyanoo

Annasaara safari wala alaada safari henna no boro g'a dañ adabbawey tuuja dogey ra ka mikorobey wii, sanda kaley wala dirgawey ra.

Safari ga hima ka huru :

- jinawey ga kañ man dabba wircikoyney,
- goyjinawey ga kañ nda i n'i safar,
- adabbawey kañ wircoo n'i wii kuurey ga.

g. Parazitey nda ngey himakasiney tangamoo

Tangamoo kañ ga tee i se goo nda alhaali booboo

- borey ma hanjeoro kul kuuna kañ god wircoo dogoo ra jina i m'a ton, i ma gana kul ka mooru nongoo kañ ra wircoo bangay ;

- borey ma kate hundikoyniyan kañ ga parazitey nja, sanda ciraw kañ ga bisaa noono nja.

- i ga hima ka lotokor safariyan cecc kañ ga hundikoyney kañ ga hasaraw wii.

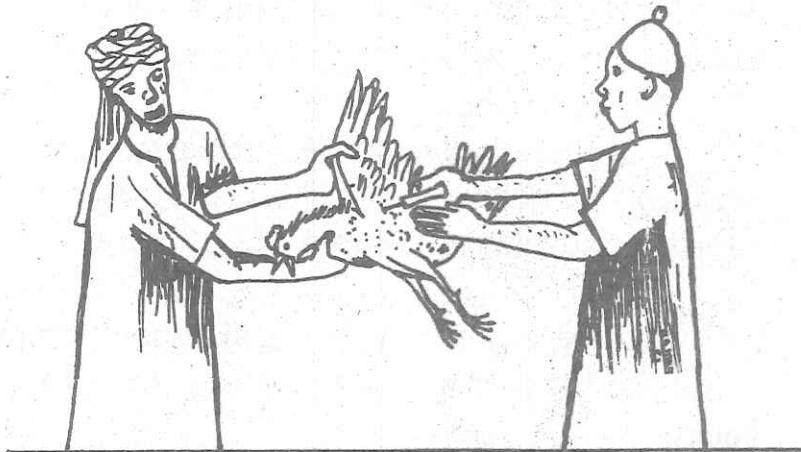
• Dabarey kañ ga tee nda lotokor safarey

Lotokor safarey nda boro ga nee i ma n adabbaa cufu ka ganji wirci berantey ma duu a.

Wircey kañ se Maali goo na cufu safari ti wey :

a. Maššaa

Haw, feeji, hancin kañ goo nda handu 3 ka zij kul ga hin ka cufu a se. Jiiri beranta kul cufuyano

Safari hinna follokaa no ma adabba kaccu nda ibeeri kul cufu. Maali ra safaroo ga tee.

b. Hawey kunboo

Maali ra hawey kunboo safaroo da ga tee. I si a ka cufu kala hawizoo ma too handu 6. Jiiri kul a ga hima ka taagandi.

c. Kuri konnaa

Maali ra nga cufu safaroo ga tee. A ga boori boro m'a ka cufu kaydiya sintinoo waate adabbawey kul kañ a ga hin ka i dii se. A ma taagandi jiiri kul.

Maali ga cufu safariyan day ganda tanayan ga. I ga cufu hansey zarwaloo se, i ga cufu borey zarwaloo se nda wirci tana foyan

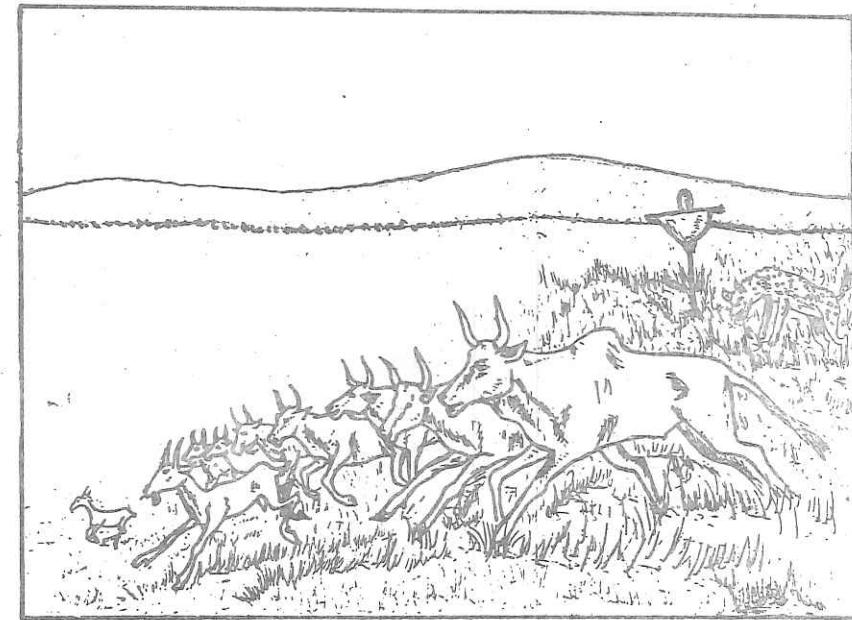
- **Hayey kañ waazibi**

A ga waazibi adabba koy kul ga a ma hinoo alhabaaray nda wirci laala na nga adabba foo dii.

Alhabaaro ga hima ka too witirinerey wala alhukumoo borey do tanba. A goo adabba koyoo ga, a goo kurkaa ga, a goo waayakaa ga, a goo witiirineroo hunday ga.

3. Adabbaa nafaa

Nafaw booboo si duwandi adabbaa ra kala nda a gar a ga ñaa boori, a ga safar nda woo kañ ga hima, a ga saajaw boriyo.

a. Adabbaa saajawyanoo :

Hayey kaj ga kate adabba kurey ma saajaw ka boori ti wey :

- kuru koyey ma yadda ka cette,
- kuroo ma bara nda kurkaw henna,
- adabbawey ma duu kurdooyan kaj g'i nafa,
- i ma duu hari kaj g'i wasa,
- i ma duu njaan tanayaan kaj ga suboo ton-ton,
- ngey safaraa ma tee nda woo kaj ga hima.

▪ Kurkaw henna

Kurkaw henna ti woo kaj ga saabu, lakkaloo mo ga kani a ga hima a ma nga adabbawey tabiya bay, a ma kurdogey nda haridogey nda loogadogey kul takaa bay.

Kurkaw henna ga hima ka nga adabbawey kul bay nda affoo-foo.

A ga boori a ma haya bay adabbawey safaryanoo nda ngey njanziyanoo fondaan ra.

A ga hima ka waani hayey wey teeyanoo : aja, karfu kabilia kul, goobay, karaw nda haya kaj ga hima nd'ey. Kurkaw henna si hima ka kurdo follokaa tirfa.

Kurkaw henna ga hima ka mossayaada ka nga kuroo boy zaaroo waati yayney ra.

Adabba kaj sii nda kurkaw ga hin ka dere, wala a ma zaytarandi, wala hoogawey m'a njaan, wala borey m'a dañ furiya ra.

b. Takawey kaj ga kate adabba ma juwal ka boori

A goo adabba koyey ga :

War ma gaabandi adabba woyey ma duu yaaru zaman ra kaj ga kate ngey hayyanoo ma sawa nda suboo waatoo.

Waatey ti wey kaj ra a ga boori adabba kabilawey wey ma hay :

- haw : zuyye ka koy ut,
- feeji : zuyye ka koy žanwiye
- yoo : zuyye ka koy ut.

Handey hinnaa ti wey kaj ga adabba izey ga hima ka daasu :

- handu 6 haw-izoo se,
- handu 3 hancin nda feejiizoo se,
- handu 10 yoo-izoo se.

Handey hinnaa ti wey kaj ra a ga boori adabba izey ma daasu :

- haw-ize : handu 3 wala 4,
- feeji-ize nda hancinize : handu 1.

Amma ir ga bay kaj borey ga haw ize daasu handu 2 nda 4 game, i ga feeji-ize wala hancinize daasu handu 5 ga, i ga yoo-ize daasu jiiri 3 nda 6 game.

Adabba woyey hinnaa ti woo kaj ga wasa yaaru fo se :

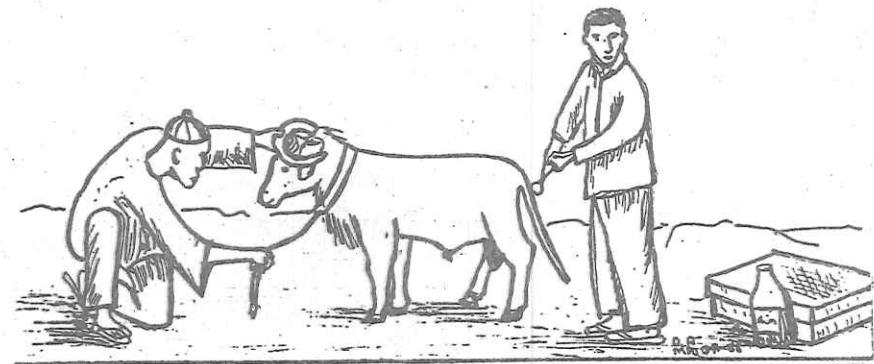
- haw : 25	- hancin : 40
- feeji : 40	- yo : 30 hala 50

Nafawey kañ ga duwandi adabba kabilia foo kul

ra :

Kabilaa	Nongey kañ ra i ga boobo	Nafawey
Hawey	gurma, bangu beerey (lak) gandaa, isaa ceesoo.	ham, waa, kuuru, kobsi, hilli, gurunbu, hinbiri, hanjeri, goyyan
Feejey	gurma, bangu beerey gandaa, azawad.	ham, waa, kuuru, haabu, kobsi, hilli, gurunbu, morgay.
hanciney	bangu beerey gandaa, isaa ceesoo, gurma.	ham, waa, kuuru, kobsi, gurunbu, morgay.
yoowey	akli, azawak, tamasna, azawad	waa, ham, hinbiri, jeejeyan, gurunbu, morgay
farkey	bangu beerey gandaa, gurma, minika	jeejeyan, gurunbu
gorgey	isaa ceesoo, bangu beerey gandaa	ham, guuri, gurunbu

- a ga boori war ma adabbawey kañ si hay (daasey nda woyey kañ gun) neere waati ra kañ i ga naasu.

c. Yaarey suubayanoo adabba woyey se, si kala nafaa bande kañ war ga a gaaray :

Waa boobo, ham henna wala goyyan. Woo se war si hima ka adabba aroo kañ war ga a hangandi war adabba woyey bande boriyano de guna.

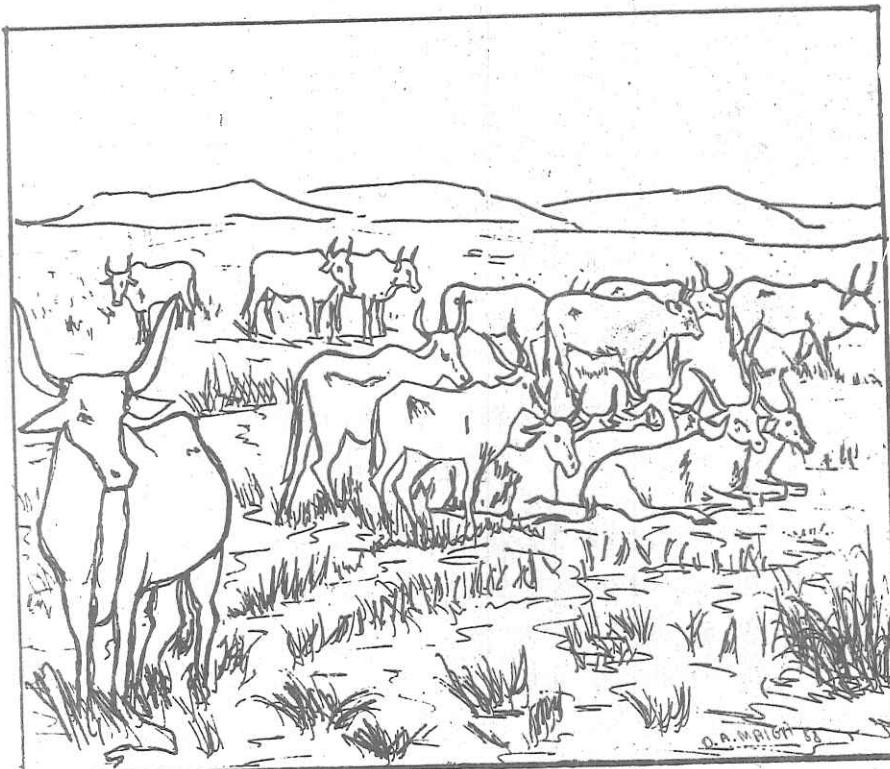
War masi tammahā kañ haw kañ jeesoo ga beeri si kate waa boobo. War ma gaabandi yaaru kañ adabba leybanteyan na hay masi hanga war adabba woyey.

d. Nafawey kañ ga duwandi adabbawey ra

Hayey kañ ga duwandi adabbawey ra jerey ga hin ka ti borey se hunay, borey ga hin ka cindey neere. Borey ga hima ka ngey laamoo kaa hayey ra kañ duwandi adabbawey ra (ham, waa, jii, gaši, guuri), jina i ma hongu ngey neereyanoo. Alaabiina

ti boro kañ goo nda adabba boobo ma goro a si ham
 njaa kala waati ka kaa waati (cibsi, yaw duuyan,
 wirci, sargari...) darbay janay mo ga meeri a ga.
 War ga hin ka hayey kañ cindi hunaa banda ga sanda
 ham, jii wala gaši ka waati laaley batu.

Waa janay si tee bora ga kañ goo nda adabba
 kabilawey kul ra haya : haw, feeji, hancin, yoo.

.. Maamalaa

Boro booboyan si ngey adabbawey neere
 wala ka i barmay kala waati kañ i siita. Adabba koy
 binde ga hima a ma suba honnay. Woo se a ma
 gaabandi :

- ka adabbawey kañ si hay, i jee neere zaman ra
 kañ i ga naasu (oktooburu ka koy žanwiye).

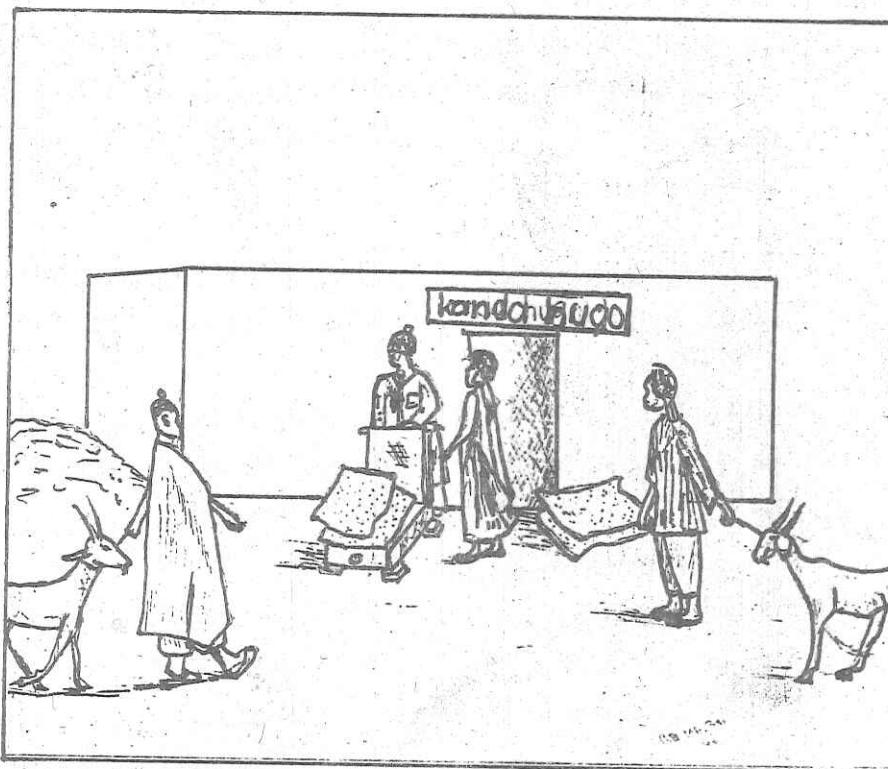
Woo ra i ga hin ka taasu booboo day korsoloo
 se, i ma yee ka duu nooru ngey muraadu tanawey se.

I masi gaabu :

- haw ga kañ bisa jiiri 10,
- hancin wala feeji ga kañ go jiiri 18 se bene,
- yoo nda a na jiiri 20 ho,
- gorgo kañ bisa handu 18.

A ga waazibi adabba koyey ga :

- i ma cette ka ngey adabbawey neere cere
 bande ne Maali wala ganda tanayan ra,
- ka ngey kuurey, ngey waawaa, ngey jiyoo,
 ngey gašoo; ngey guurey wala ngey ham
 kogaa neere nda takaa din da.
- i ma maamala ašariyawey bay kañ goo Maali
 nda ganda tanawey game.

A ga waazibi war ga war ma adabba hinnaa kanbe kaj ga hin ka duu hunay.

Adabba hinnawey ti wey kaj war ga hima ka hin ka i kanbe :

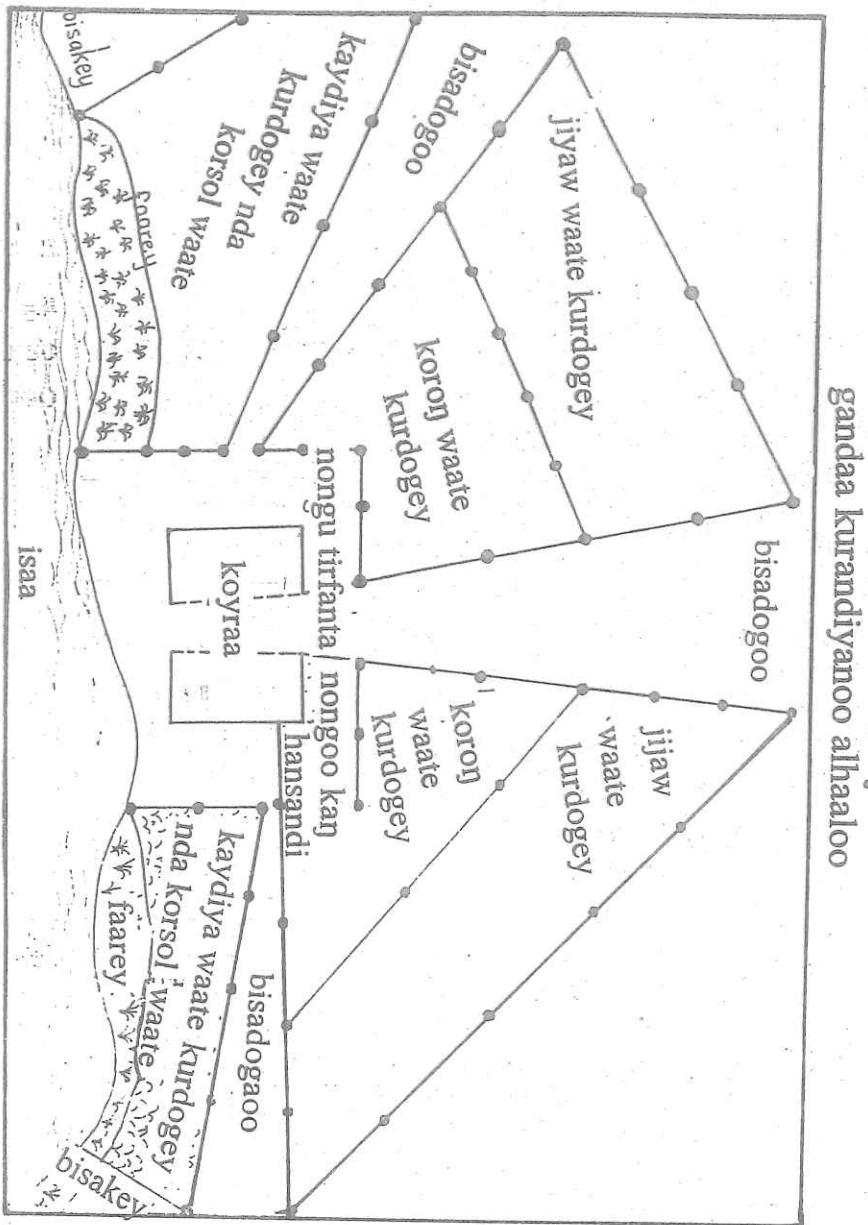
- haw boj 100 ka koy 150,
- feeji nda hancin 150 ka koy 200,
- yoo 30 hala 50.

• Laasaaboo

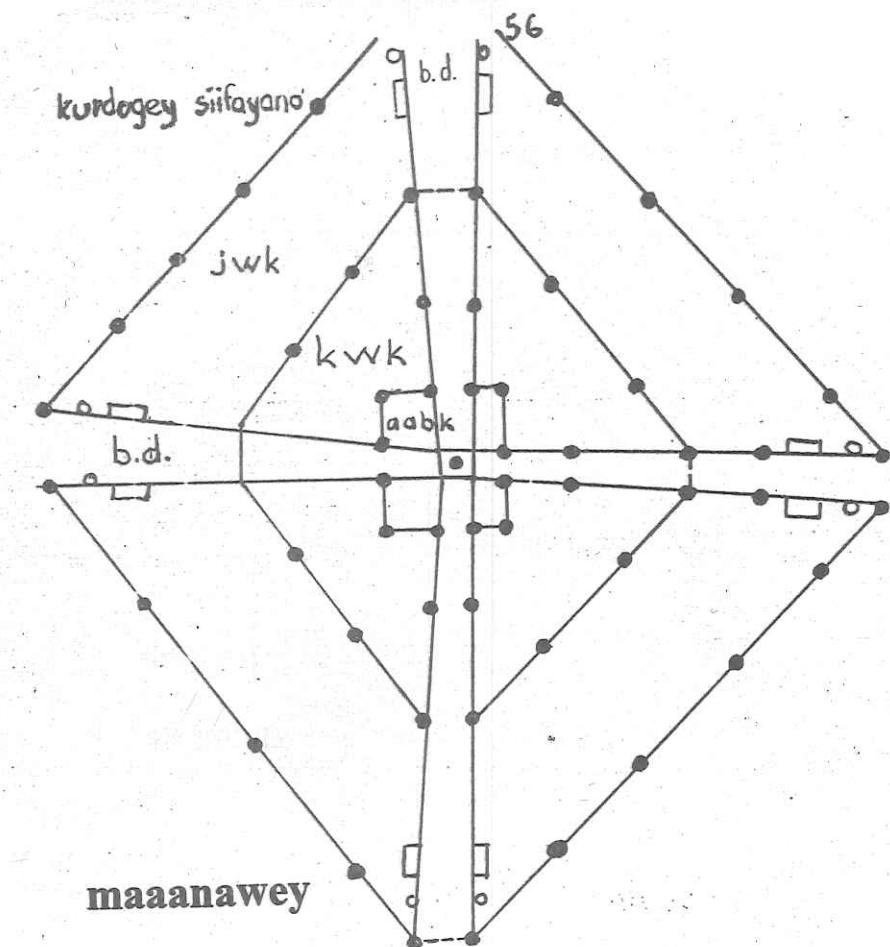
War ma alha naq zama alhabar booboyaj ga bara kaj ir mana hin ka i bayrandi war se tiiraa woo ra. Amma ir ga anniya ka yee kate i ga.

War ma bay kaj alfaritaray nda adabba marayan mma cere ton-ton.

Subey nda kuntrey kaj ga cindi hegaa banda ga wala subu dunbantey kaj alfarey ga i kanbe ga adabbawey huna. Doobey nda sasabey mo ga ti i se hunay. Adabbawey gurunbey da ga faarey laboo kaanandi.

ganda kurandiyano alhaaloo

- dey wala bangu kaj si kogu
 - a.a.b.k. : adabba alfayda beney kurdogey
 - k.w.k. : koron waate kurdogey
 - j.w.k. : jijaw waate kurdogey gorodogey
 - o : bisakey zunbu dogey
 - b.d. : bisadogey
 - o : hirrey tammasawey (seede, tuuri,
hondu, farka)

kaydiya waate zunbuyanoo himandoo

